

БОРБА ЛЕКАРА ЗА ОЧУВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У МЕДИЦИНИ

Анкица Јеленковић

Институт за биолошка истраживања „Синиша Станковић“
Универзитет у Београду, Београд

Сажетак

Језик који се користи у медицини на територији Србије веома је неједначен, што је настало као последица неусаглашеног става према утицају страних језика и увођењу страних речи у медицинску терминологију из многих језика, у првом реду латинског, грчког, али и француског, немачког, док последњих деценија у томе предњачи енглески језик. Самим тим, језик у медицинској пракси представља мешавину различитих језика, која није подвргнута стандардизацији на националном нивоу, него се усклађивала са утицајношћу и знањем особе која страну медицинску реч уводи у српски језик. Насупрот овоме су примери речи које се вековима изговарају и пишу на исти начин, као на пример, реч болница, коју налазимо још у списима Светога Саве.

Проблем медицинске терминологије у српском језику траје веома дуго. Њиме су се, у првом реду, бавили лекари у Србији, који су веома добро познавали свој језик и који су као научници поставили темеље медицине као науке у Србији, међу којима су Милан Јовановић Батут и Радивоје Павловић. На жалост, као и у време ових научника, ова изузетно значајна област медицине није ни данас схваћена као део државних приоритета, не само ради унапређења српског језика у медицинској струци, него и зато што је то од непроцењивог значаја за очување српског језика у целини, једне од кључних одредница националног идентитета.

Увод

Еволуисање сваког живог језика је неминовност. Тој законитости подлеже и српски језик. Српскохрватски језик у Републици Србији не постоји. Он припада прошлости и представља историјску чињеницу. Како каже проф. Радивоје Павловић (1928), први српски фармаколог, „и

књижевни језик, као и сваки живи организам. има своју анатомију, физиологију, патологију и механику развитака“. Сва кретања у друштву прати и језик, који се „прилагођава новим потребама“⁽¹⁾. Ово се односи и на српски језик који се користи у медицини.

У најстарије српске писане записе из области медицине сигурно спадају типичи Светога Саве у којима се, осим правне организације Цркве, у глави 40 дефинише правна организација болница⁽²⁾. То су Хиландарски типик из 1199-1200. године и Студенички из 1207-1217 године. Типик је, иначе, најважнији спис (књига) којом се дефинише живот у манастиру.

Већ у самом наслову главе 40. постоји реч која је опстала до данашњих дана, више од 800 година. Упоредјујући текст писан на српскословенском језику и на данашњем српском језику, види се да писани облик речи *болница* није претрпела било какве промене. А тако је и са њеним изговарањем.

Нова сазнања и открића у медицини наметнула су потребу да се у српском језику стварају речи/изрази за појмове који су већ оформљени у страним језицима. Ово је веома одговоран, захтеван и обиман посао, чије су последице по српски језик далекосежне и налазе се између две крајности: доводе до обогаћивања језика или до његовог осиромашивања^(3,4).

У прошлости су на српски језик у медицинској струци снажан утицај имали латински, грчки, француски и немачки језик, а у последње време водеће место у томе има енглески језик. И то не само на језик у медицинској струци, него на српски језик уопште. Тако да су *брендови*, *трендови*, *секонд хендови*, *лидери*, *скорови*, *кол центри* и, рекло би се безброј других речи, у данашњем језику потиснуле одговарајуће српске речи, или се за њих, уколико у српском језику не постоји одговарајућа, и не тражи друга реч осим „посрбљивања“ које, веома често, није у духу српског језика. Шта значе следеће речи, већ одомаћене у данашњој медицинској пракси, пошто за њих, **наводно**, нема одговарајућих у српском језику: *комплијанса*, *адхеренција*, *вигиланца*, *мониторинг*, *трајали*, *суплемент (дијететски)*, *скрининг*, *маркери*, *сусцептибилност*, *процесирање*, *стем (ћелије)*, *имиџинг*, *секвенца*, *експресија*, *ч(ш)аперонски (протеини)*, *предиктори*, *прекурсорски*, *детериорација*...

У нашој скоријој прошлости, српским језиком у медицинској струци бавила су се два лекара, а сваки од њих је био и истакнут научник у области којом се бавио. То су Милан Јовановић Батут и Радивоје Павловић. Да ли постоје неке сличности међу њима? Има их. Обојица су Срби рођени на тлу Аустроугарске, обојица су се школовала, студирала медицину и образовала на престижним институцијама у Европи, обојица су дошла у тадашњу Србију и у њој живела и радила до своје смрти. Својим знањем и образовањем обојица су дала немерљиво велики и значајан допринос развоју Србије, посебно у бројним областима медицине и у настанку и развоју првог медицинског факултета у Србији, основаног у Београду 1920. године. Професор Батут је био први декан факултета, а професор

Павловић први српски управник и први српски фармаколог на Фармаколошком институту овог факултета.

Материјал и методе

Анализом су обухваћени текстови које су о српском језику у медицинској струци написали Милан Јовановић Батут и Радивоје Павловић, као и литературни подаци других аутора о тој области њиховог рада.

Резултати и расправа

Милан Јовановић Батут

Милан Јовановић Батут (1847–1940) рођен је у Сремској Митровици. Према предању, његов прадеда се доселио у Шабац а пореклом је из неког места између Пирота и Софије, што би, како пише Драгић, евентуално могло да одреди неке од карактерних особина Милана Јовановића Батута⁽⁵⁾. Прадедина снаха-удовица, пошто су њеног мужа погубили Турци после боја на Мишару, са децом (међу њима беше и отац Милана Јовановића Батута), из Шапца прелази у Сремску Митровицу.

Медицински факултет Милан Јовановић завршио је у Бечу, где је стицао знање од чувених научника као што су патолог Рокитански, хирург Билрот, интерниста Шкода. За доктора медицине промовисан је 1878. године. Прве две године лекарског стажа провео је у Сомбору (1878–1880), потом је кратко време радио у Црној Гори, а затим долази у Србију, одакле иде на усавршавање у познате медицинске центре у Европи као стипендиста српске владе, захваљујући далековидости др Владана Ђорђевића, тадашњег начелника Санитета.

По речима Станојевића, Милан Јовановић Батут „први је међу нашим лекарима ...приступио послу прикупљања и обраде наше народне медицинске терминологије“⁽⁶⁾. Он је већ 1886. године у Летопису Матице српске објавио текст са насловом *Грађа за медицинску терминологију*, који је Матица српска прештампаала и објавила као књигу 1886 године. Батут тада није имао ни 40 година, а прву своју збирку медицинских речи и израза читао је још 1875. године у српском академском друштву Зора у Бечу, још као студент медицине⁽⁷⁾. У предговору књиге *Грађа за медицинску терминологију* он пише: „Наша медицинска терминологија је за сада тако непотпуна... Лекар и стручњак је у највећој неприлици кад хоће да што из своје струке а својим језиком рече или напише, па ваљда с тога толико и ћути. Што већ мора... изустити и напише речима и изразима, како их сам себи по туђем калуку скроји“⁽⁸⁾. И наставља: „У нашем народу је толико материјала за медицинску терминологију; наш је језик тако богат

речима и облицима, да баш ни стручњаци не би морали крпити и трпити. Из тог богатог материјала дала би се извести, ако не потпуна научна терминологија, а оно барем така, да нам подмири прве потребе: да нас ослободи, да нас сједини међусобице, и да нас приближи народу. Из тога би се после могла развити научна терминологија до неких граница“.

Посматрано са данашњег становишта, на свега неколико примера из ове Грађе уочавају се три степена могућег утицаја страних језика на медицинску терминологију у српском језику:

1. Очување српске речи (бубуљичав), јер још није заживела било која страна реч и истиснула је из свакодневног говора у струци и у народном говору;

2. Стране речи користе се у свакодневном говору, али још нису у потпуности потисле српске речи [(бубуљице-акне, мошн(њ)ице-скротум];

3. Страна реч је у потпуности потиснула домаћу реч. На пример, ко још уместо тестиса данас каже мудро? Због чега је лепше или мање срамотно да се каже тестис, а не мудро? Ако је ова реч народна, а за народни говор се изборио Вук Стефановић Караџић, чије дело поштује и сам Милан Јовановић Батут, које силе, без званичних докумената, на овакав начин каналишу еволуцију српског језика у медицинској струци?

Осим домаћих речи које преводи на стране језике, у свом раду Милан Јовановић Батут за медицинску терминологију прикупља и стране речи уз које даје превод на српски језик, или их објашњава на српском језику.

Током свог вишедеценијског рада на прикупљању грађе за стварање медицинског речника, проф. Батут пише да је прикупио и обрадио око 26.000 речи, израза и фразе.

Од изузетно великог значаја, не само као заоставштина проф. Батута, него и као грађа од општег значаја за медицину у Србији, било би пружање могућности да се овако богата речничка грађа коју је створио и поседовао проф. Батут, пружи на увид како стручној јавности, тако и јавности у целини.

Професор Јовановић није одустајао од своје активности на стварању јединствене медицинске терминологије у српском језику, упркос томе што није штампан медицински речник за који је сакупио грађу. Батут наводи: „... пред професорски Савет Медицинског факултета изнео сам мисао да оснујемо *Терминолошки Семинар*, где би наставници и студенти медицинског факултета (уз припомоћ и контролу стручног филолога са философског факултета) радили на томе да се што више скупи поуздана речничког материјала из појединих грана Медицине... Укратко: *Терминолошком Семинару* била би задаћа, да учврсти једнообразну терминологију појединих струка и дисциплина, како би трајно нестало оних разлика и несугласица, које су нам до сада толико сметале... На жалост до таке установе на нашем медицинском факултету још није дошло“⁽⁷⁾.

Професор Павловић о томе пише: „Огромна је штета што његово дело лежи у рукопису данас када би најпотребније било да оно изврши свој

благотворни утицај на ствараоце и обрађиваче медицинске терминологије, махом млађе људе, који нису увек довољно упознати са језичким богатством нашег народа. Велика је штета што се ово дело, чије би публикавање било хитно, не објави у издањима Академије наука, Университета или Министарства Нар. Здравља⁽¹⁾.

И после толико времена које је прошло од мукотрпног и успешног рада проф. Батута, не може да се побегне од тежине и одговорности потврдног одговора на питање које је он сам поставио, а односи се на штампање медицинског речника и на рад Терминолошког семинара: „Зар да не видим довршену зграду коју сам целог века градио?“⁽²⁾.

Радивоје Павловић

Значај медицинске терминологије схваћен је не само пре почетка рада Медицинског факултета у Београду од стране проф. Милана Јовановића-Батута, него и касније. На то је указао др Радивоје Павловић (1893–1938) рођен на Чипу (Чепељским оствима) поред Будимпеште, а школовао се и у Новом Саду, студирао медицину у Будимпешти, стручно се усавршавао у Берлину. Први је сарадник професора Арнолда Холстеа, оснивача Фармаколошког института (1924) на Медицинском факултету у Београду. Касније је и сам био управник Института и декан Медицинског факултета, један од оснивача и први уредник Медицинског прегледа где је, поред осталог, објавио расправу о медицинској терминологији у српском језику. Она није ни мало изгубила од своје актуелности иако је прошло више од 80 година од њеног објављивања. Због данашње све веће произвољности у стварању терминологије у медицинској струци, текст Радивоја Павловића не представља само усмерење за превазилажење нарастајућих проблема којима се још не види крај, него је и изузетно добар пример са колико озбиљности, знања и сарадљивости са другим струкама треба да се сагледава овај део медицине.

Поред великог медицинског знања, стеченог у земљи и иностранству код најчувенијих научника тога времена, проф. Павловић је поседовао и изузетно широко знање из области језика. Не само да је знао већи број страних, тзв. живих језика, него је говорио старогрчки и латински језик. Осим оваквог знања, др Павловић је поседовао изванредан слух и музичко образовање, што му је, све заједно, омогућило да свеобухватно сагледа проблем коришћења страних и стварања нових речи у медицини.

У уводном делу текста „О нашој медицинској терминологији“ стоји: „Развитак наше медицинске литературе донео је са собом стварање нових израза... Прилагођавање новим потребама, тежња за што богатијим, сложенијим и прегнантнијим изразом показује извесну законитост, детерминовану духом народног језика“⁽³⁾. Он даље проницљиво уочава шта

је предуслов за правилно усмеравање знања из области језика: „Елементарно познавање свог језика била би дужност сваког интелигентног човека, али се оно нарочито мора захтевати од људи који пишу или се баве неком педагошком струком“. И наставља: „Полуписмени интелектуалци, тако многобројни у својим струкама, при своме школовању недовољно проучавају свој језик, те постану неотпорни према утицају граматике, синтаксе и стилистике страних језика, нарочито ако се још и подуже баве у тим срединама. Отуда потичу оне безбројне грешке свих врста, не само у журналистичкој, популарној и стручној литератури, него чак и у белетристици“.

У стварању медицинске терминологије он разграничава два основна правца. Један је фолклористички, коме је припадао и проф. Милан Јовановић Батут, а други је неологистички. У фолклористичком правцу се за сваку нову реч тражи народна: „То су махом добри познаваоци народног језика, народних умотворина и самог начина живота нашег сељака“. Па стоји на становишту да се: „... у анатомским предавањима и уџбеницима сваки грчко-латински израз мора, коликогод је то могуће, (мора) превести или протумачити адекватним изразом народног језика. У судској медицини морају се употребљавати народне речи стога што она најзнатнијим делом служи правосуђу, али претераности можда ни ту нису оправдане“.

Стварање неологизама јесте некада потребно, мада неки од њих могу да буду не само сувишни, неспретни, него и да звуче ружно и комично, због чега им је век употребе кратак. Још напомиње да је „наш језик је много осетљивији (од других) и много теже допушта насилне неологизме“.

Ради што правилнијег увођења нових речи, доктор Павловић сматра да је, осим доброг познавања свога језика, потребна и љубав према њему: „Интелектуалцу, који је, поред бављења страним језицима и у страним срединама, сачувао осећај за свој матерњи језик, па га, шта више, са довољно љубави и интересовања ваљано проучио, биће много теже стварати нове речи и изразе, и научно обрађивати и развијати терминологију своје струке: стога ће неологизме употребити тек онда ако су подесни и у складу са духом народног језика, а радије ће употребљавати правилно нострификоване стране речи“. Даље сматра да „... Одмереност појединих аутора у томе детерминаваће њихово чуло и љубав за језик и стил, и њихова стручно литерарна ерудиција“.

Он скреће пажњу на неколико значајних момената при транскрипцији медицинских термина, пре свега имена, именица и глагола:

– Адаптација страних речи бива у сваком језику по извесним правилима.

– Транскрипција страних речи треба да буде у духу нашег језика, без насилног ковања нових речи које се том духу противе.

– У неконсеквентној транскрипцији страних речи, и крајњем нехаћу при исписивању страних имена и наслова предњаче Руси. Ми, јужни Словени, у том погледу долазимо одмах иза Руса.

Што се тиче страних имена, као и именица, „...карактеристична је особина нашег језика да их прилагођава нашој деклинацији на тај начин што се већ номинатив гради од основе корена, без наставка или са нашим наставком: Gallenus=Гален, Hippokrates=Хипократ...“

При транскрипцији именица:

– За полазну тачку можемо узети или основу или корен речи и то:

– Код латинских речи на -tio (natio, nis=нација, circulatio, nis= циркулација, respiratio, nis=респирација).

– Код Срба, под утицајем француске школе, често се узима корен речи, те се тако деклинује. Овде род речи постаје мушки: bronchitis=бронхит, pleuritis=плеурит, epididymitis=епидидимит, cystitis=цистит.

Уколико се задржимо на последњим примерима, видимо да и данас није разрешено како правилно треба да гласи реч којом се означава упала. Да ли је, нпр. исправно да се каже плеурит или плеуритис, итд.

Професор Павловић наводи да се глаголи од страних речи добијају додавањем наставака:

-овати (словенски наставак)

-ирати (германизам)

-исати (грчког порекла), и да

Ваља тежити што чешћој употреби словенског наставка, а што више избегавати германски и грчки.

У свом тексту даје велики број примера правилне и неправилне транскрипције страних медицинских речи, дајући прецизна објашњења за сваку реч, која су често разумљивија филолозима него лекарима који не познају тако добро свој језик као професор Радивоје Павловић.

Ова делатност стручног и научног рада проф. Радивоја Павловића сажето је описана у Уводнику Медицинског прегледа, написаном поводом годишњице његове смрти, где стоји: „Као и у свим делима свога живота, Радивоје Павловић је и у језичким питањима био трезвен, одмерен, толерантан, широкогруд...Може се без икаквог претеривања казати да је Радивоје Павловић у терминолошким и уопште у језичким питањима вршио снажан утицај, под којим су се формирали многи наши медицински писци, млађи и најмлађи“⁽⁹⁾. Већ је оваква констатација добар путоказ за правац, али и за смер којим треба да се даље иде у погледу медицинске терминологије, што је поготово данас изузетно важно, када смо опхрвани страним речима и, најчешће, њиховој неправилној усклађености са српским језиком.

Закључак

Терминологија у медицинској струци није уједначена, ни стандардизована; на младима је њен даљи развој.

Формирања медицинске терминологије може да има двоструке последице:

Позитивне: Обогаћивање језика (навикнутост на стране речи, њихова одомаћеност): терапија, тиреоидеја, дијареја, хемороиди, хипертензија (која?), дијабетес (који?), вагина, аксила...

Негативне: Осиромашивање српског језика због прихватања и увођења страних речи у свакодневни говор лекара и између лекара и болесника, иако постоје одговарајуће речи у српском језику: медикаменти-лекови, вагина-родница, хемороиди-шуљеви, тестиси-муда...

Стварање недоумица око правилне примене страних речи: ринитис-ринит, срчана инсуфицијенција-инсуфицијенција срца, абдоменски-абдоменалан-абдоминалан, инфламацијски-инфламаторни, кинолони-хинолони, плакве-плакови-плоче...

Неправилна примена прихваћених страних речи: хемотерапија, инсулинска резистенција/осетљивост, панкреатични, информисани пристанак (енглески: informed consent), простата-специфичан антиген (енглеска скраћеница PSA)

Узроци штетних последица нестандардизације медицинске терминологије јесу:

- Недовољно познавање српског језика
- Недовољно познавање страног језика чија се реч уводи у српски језик
- Недостатак:
 - Воље (не хтети)
 - Знања (не умети) и
 - Потребе да се страна реч преведе на српски језик/усклади са правилима српског језика.

Радивоје Павловић наглашава⁽⁴⁾:

- „И у случају фолклористичког, и у случају неологистичког правца, треба имати у виду да се терминологија не ствара преко ноћи, да њен развитак траје непрестано, неки пут дуже него сам језик.

- Полуписмени интелектуалци, тако многобројни у својим струкама, при своме школовању недовољно проучавају свој језик, те постану неотпорни према утицају граматике, синтаксе и стилистике страних језика, нарочито ако се још и подуже баве у тим срединама.

- У главним питањима морају се створити извесне директиве, мора се имати неки ослонац“.

Како решење проблема медицинске терминологије види Милан Јовановић Батут^(7,8)?

- „Научна и стручна терминологија свих врста људског знања и умења мора, истина, бити тачна, прецизна, па донекле и строго логична и консеквентна, али ипак зато не сме те своје врлине плаћати драгоценим особинама и особеностима народног духа и језика оне средине, оног народа, у коме треба да захвати корена.

- Са друге стране опет не сме она у својим филолошким и националним претензијама за строгом чистоћом-апсолутним пуризмом-ићи тако далеко, да за љубав каквог тешког, неодређеног или баш неприличног,

неспретног домаћег термина жртвује оно што су сви просвећени народи у међусобном стручном саобраћају као најподесније огласили и у своју терминологију већ давно унели“.

А, овакав став има и проф. Радивоје Павловић: „Лекари и природњаци из свију крајева нашег народа, а са њима и филолози од струке, морају тај посао заједнички прихватити, ако ће да буде права успеха“.

Једнак став о укључивању филолога у стварању медицинске терминологије имају и проф. Батут, и проф. Павловић.

И да завршимо са неким деловима из Завештања Стефана Немање⁽¹⁰⁾.

– Никада се не одвајајте од земље и никада не одвајајте земљу. Не откидајте се од земље и не откидајте земљу ни себи ни другима.

– Постоји болест која напада језик као зараза тијело. ...Непријатељ те је онолико освојио колико ти је речи покрао и својих потурио.

– Чувајте језик као земљу.

– Народ који изгуби своје речи престаје бити народ.

Литература

1. Павловић РА. О нашој медицинској терминологији. Мед Прегл 1928; 11:398-402.
2. Богдановић Д, Павић М, Ђурић М, Савић М (уредници). Свети Сава. Сабрани списи. Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1986.
3. Фекете Е. Медицинске фразе (не)превођене у духу нашег језика. Срп Арх Целок Лек 2007; 135:504-5.
4. Мићић С. Уводни чланак. Срп Арх Целок Лек 2007; 135:124-6.
5. Драгић М. Проф. Др Милан Јовановић-Батут као здравствени просветитељ. Срп Арх Целок Лек 1962; 90:889-91.
6. Станојевић В. Проф. др. Милан Јовановић-Батут (1847-1940). Срп Арх Целок Лек 1962; 90:883-6.
7. Јовановић-Батут М. Грађа за медицинску терминологију. Гласник 1925; 6,7,8:291-4.
8. Јовановић-Батут М. Грађа за медицинску терминологију. Српска штампарија дра Светозара Милетића, Нови Сад 1886.
9. Аутор непознат. Поводом годишњице смрти Радивоја Павловића. Мед Прегл 1939; 11:141-2.
10. Мидић М. Немањино завештање. У: Немањино завештање и небесна литургија, (ур. Мићић Д). Српска православна црквена општина Линц-Аустрија и манастир Велика Ремета. стр. 5-40.

